

ТИПОЛОГІЯ ВЖИВАНЬ І СЕМАНТИЧНИХ ПЕРЕХОДІВ ЛЕКСЕМ НА ПОЗНАЧЕННЯ *ДОВЖИНИ* В УКРАЇНСЬКІЙ, ПЕРСЬКІЙ ТА АЗЕРБАЙДЖАНСЬКІЙ МОВАХ

Кшановський О. Ч.

Інститут мовознавства імені О. О. Потебні Національної академії наук України

У статті за допомогою семантичної метамови (найважливішими компонентами якої є спостерігач; вертикальність; поверхня; фасад (перед, лице) і протилежний йому тильний бік (тил, зад) об'єктів; внутрішність; порожнє / повне (категорії опису об'єктів у формі контейнерів); контейнер, або умістилище; межі; тло; частина / ціле, множина, маса / дискретні (раховані) об'єкти, а також люди та частини тіла людини) побудована лексична типологія прототипових (предметних), розширених (непредметних) та метафоричних уживань прикметників і відад'єктивних іменників сучасних української, перської та азербайджанської мов. Єдина методика паралельних описів у цих мовах уможливила, по-перше, установити два типи вживань українських, перських та азербайджанських лексем зі значенням довжини: на позначення топологічного типу витягнутих об'єктів жорсткої конфігурації – «стрижені» (*довгий спис, довгі нігті, довгі кізті, довгі ікла, довгий олівець*); на позначення топологічного типу витягнутих гнучких об'єктів – «мотузки» (*довгі руки, довгі рукави, довгі вуса, довге волосся, довга сорочка, довга фата*); до цього типу належать усі об'єкти, що нагадують мотузку: *довга черга, довга дорога* (у прямому значенні), *довгі скелі, довге село, довгий фронт* (як лінія на карті), *довгий пляж* (смуга)); по-друге, виявити два регулярні семантичні переходи в сучасних українській, перській та азербайджанській мовах: витягнутий жорсткий об'єкт («стриженень») – витягнутий гнучкий об'єкт («мотузка») (*довгі нігті* → *довгі вуса*; довжина *нігтів* → довжина *вусів*); витягнутий у просторі об'єкт → видовжений у часі об'єкт (*довгий олівець* → *довга розмова*; довжина *олівця* → тривалість *розмови*). Настільки експліцитний опис (орієнтований на опис не окремого слова як самостійного об'єкта дослідження, а на представлення класів слів, об'єднаних за однією або кількома ознаками, а тому в ньому явно вказано на умови реалізації кожної форми) є максимально орієнтованим на зручність сприйняття цього опису, на найвніше сприйняття, а тому дає змогу створювати високоякісні словники і граматики досліджуваних мов.

Ключові слова: лінгвістична типологія, лексична і семантична типологія, полісемія, метафора, метонімія, прикметники розміру, відад'єктивні іменники розміру.

Kshanovsky O. Ch. Usage and semantic shifts typology of the words to denote length in Ukrainian, Persian and Azerbaijani. In the article the lexical typology of prototype (objective), extended (non-objective) and metaphorical usages of adjectives and adjective nouns in the modern Ukrainian, Persian and Azerbaijani languages is constructed using the semantic metalanguage. The most important components of the semantic metalanguage are: the observer; verticality; surface; frontage (front, face) and the opposite back (rear) of objects; inside; empty / complete (categories for the description of objects in the form of containers); container; borders; background; part / whole, set, mass / discrete (calculated) objects, as well as people and parts of the human body. The same (identical) method of parallel descriptions in these languages allowed, first, to identify two types of usages of lexemes with the meaning of length: 1) to indicate the elongated objects of rigid configuration or topological type «stem»: long spear, long nails, long claws, long fangs etc.; 2) to indicate the elongated objects of flexible (elastic) configuration or topological type «rope»: long arms, long sleeves, long mustache, long hair, long shirt, long veil, long queue, long road (literally), long cliffs, long village, long front (like a line on a map), long beach (strip) etc. Second, two regular semantic shifts in the modern Ukrainian, Persian and Azerbaijani languages were identified: elongated rigid object («stem») – an elongated flexible object («rope»): pers. nākhonhā-ye derāz/boland 'long nails' → sebil-e derāz/boland 'long mustache', azerb. uzun dirnaqlar 'long nails' → uzun biğ 'long mustache'; object elongated in space → an object elongated in time: pers. medād-e derāz 'long pencil' → sokhbat-e derāz 'long conversation', azerb. uzun kəlam 'long pencil' → uzun söhbət 'long conversation'. Such an explicit description (focused on the description of not a single word as an independent object of research, but on the presentation of classes of words united by one or more features, and therefore it clearly indicates the conditions for the implementation of each form) is maximally oriented to the convenience of perceiving this description, to naive perception, and therefore allows us to create high-quality dictionaries and grammars of the studied languages.

Key words: linguistic typology, lexical and semantic typology, polysemy, metaphor, metonymy, dimensional adjectives, dimensional adjective nouns.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. В усіх опрацьованих на сьогодні глобальних комбінованих мовних типах (типологія

порядку слів Дж. Грінберга, контенсивна типологія Г. А. Клімова, типологія вершинного / залежного маркування Дж. Ніколс, синтаксична типологія

О. Є. Кібрика, а також класична морфологічна типологія) відсутній лексико-семантичний складник. Усебічне ж дослідження лексичної семантики на предмет виявлення типологічно релевантних ознак обов'язково приведе до встановлення закономірного зв'язку між лексикою та іншою частиною універсальної граматики. Ця обставина й спричинила інтенсивний розвиток останніми роками лексико-семантичної типології, метою якої став пошук, виявлення і пояснення типологічно суттєвих ознак у сфері лексичної семантики (див.: [13; 8]), оскільки саме такі ознаки (кожної окремої мови) сукупно становлять частину універсального лінгвістичного набору ознак людської мови¹.

Розмір є традиційним об'єктом сучасної лінгвістичної семантики, а також однією з найпопулярніших тем лексичної типології². Наріжним моментом у дослідженні цієї групи лексики є те, що при кількісному протиставленні виходять не з якихось абсолютних ступенів ознаки, а з кількості ознаки більшої чи меншої за певну середню, нормальну, еталонну величину в даному класі речей. Тому прикметники розміру передбачають у тлумаченнях своїх значень предмет. Однак для того, щоби ввести такий «об'єктний» компонент у структуру значення прикметника розміру, слід усі об'єкти, які можуть мати величину, звести до обмеженої кількості типів. Аналіз же функціонально-відображувальних (ономазіологічних) зв'язків більш ніж 400 уживань українських та перських прикметників розміру в межах ад'єктивно-субстантивних словосполучень виявив, що обсяг цих зв'язків значно коливається. І якщо прикметники з **вужкою об'єктною належністю** (*кишеньковий, куций, малорослий, приземкуватий, малометражний*) обмежуються чи то родовою сполучуваністю (*жирний, тлустий* (люди, тварини), *низькостеблій* (рослини)), чи то видовою (*маломірний, повномірний* (взуття), *портативний* (радіоприлади)), чи навіть індивідуальною (*вужкоколіїний* (залізниця), *додільний* (сорочина або одежина на зразок сорочки)), то прикметники із **широким відображувальним потенціалом** (*великий, широкий, низький*) можуть сполучатися з іменниками різних референтних класів: «люди», «тварини», «рослини», «будівлі», «одяг», «меблі», «артефакти», «натурфакти» та ін. Ці особливості семантичної сполучуваності прикметників розміру не дають змоги без спеціального дослідження розкрити її мотивацію. Серії іменників, які об'єднані можливістю мати те саме означення, не відповідають ні так званим «природним підкласам», ні підкласам «предметних» і «предикатних» імен, проте, навпаки, становлять змішані стосовно цих категорій групи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Свого часу Леонард Талмі [17] запропонував відмовитися від геометричного «вимірювання»

об'єктів та їх біологічного класифікування. Автор вважає, що мова оперує не шкільною геометрією об'єктів, а їх повсякденною топологією. Тобто носій мови уявляє собі вертикально витягнуті предмети – «шпилі» (*вежа, дерево*); піднесені над поверхнею «опори» (*сидіння, стіл*); предмети, що постійно перебувають над поверхнею, основою (*гілка, хмари*); витягнуті предмети жорсткої конфігурації – «стрижні» (*дошка, нігті*); шнуркоподібні предмети (*волосся, шия*); речовини (*сніг, вода*); «контейнери» (*таз, озеро*); об'єкти, що розташовані в глибині (*коріння*); «пластини» (*плита, килим*); «м'які» ємності (*черевко, гаманець*); «поверхні» (*стіл, спина*); «безмежні» простори (*море, степ*); «отвори» (*щілина, труба*); «безформні» об'єкти (*пляма, квадрат*) [7]. Крім форми, для зарахування об'єкта до певного топологічного типу, суттєвим також є його орієнтація в просторі (див. [14]). У межах цього підходу склалася власна метамова (спостерігач, вертикальність, поверхня, фасад і тильний бік об'єктів, внутрішність, порожнє / повне, контейнер, межі, тло, частина / ціле, множина, маса / дискретні (раховані) об'єкти, люди та частини тіла людини)³. Для виявлення цих закономірностей у межах лексичної, або лексико-семантичної, типології сформувалися, так би мовити, дві дисципліни з дуже близьким науковим апаратом. Вони мають різні назви, а нерідко в спеціальній літературі не розрізняються. Однією з них є **лексична**, або **лексико-семантична**, типологія, де об'єктом є слова конкретних мов, для яких визначається розподіл семантичного матеріалу. Іншою – **семантична типологія**, де об'єктом є пари значень, що виявляють концептуальну суміжність. Слова при такому підході лише реалізують семантичний перехід (див. про це в [1, 38; 18]).

Формулювання мети і завдань статті. Нашою метою є проведення дослідження в межах двох названих підходів: спершу на основі семантичної метамови описати лексеми на позначення довжини в українській, перській та азербайджанській мовах та, як результат, побудувати лексичну типологію їх уживань; далі на основі цих даних побудувати типологію семантичних переходів лексем на позначення довжини у вказаних мовах⁴.

Виклад основного матеріалу дослідження. Матеріалом дослідження послуговували більше ніж дві тисячі мінімальних контекстів (словосполучень) – прикметників та іменників сучасних української, перської та азербайджанської мов зі значенням довжини, визначенню яких сприяли результати сумарного аналізу тлумачних словників цих мов, матеріалу спеціальних розвідок, різножанрових текстів, а також результати опитування інформантів-носіїв цих мов.

Прототипові (предметні) контексти. Прототиповою ситуацією для цієї групи прикметників є опис виміру між прототиповим (уявним) початком

¹ Про актуальність створення метамови семантичного опису та про нерозв'язаність проблеми її створення див. [13, 180; 12].

² Детальний розбір дуже цікавої проблематики цього напрямку лінгвістичної семантики, який торкається фундаментальних уявлень лінгвістів про будову мови, див. у [2, 262–286].

³ Детальний огляд когнітивних конструкцій для опису мовної семантики див., наприклад, у [9, 347 та наст.].

⁴ Стаття є продовженням дослідження автора [3; 4; 5; 6] про семантичну типологію концепту **ВЕЛИЧИНА**.

і кінцем об'єкта. В українській мові прикметником, що описує такий вимір, є *довгий*. Йому притаманні два типи вживань:

- для опису «стрижнів»: *довгий спис, довгі нігті, кігті, ікла*;
- для опису «мотузок»: *довгі руки, рукави, вуса, довге волосся, довга сорочка, фата*. До цього типу належать усі об'єкти, що нагадують мотузку: *довга черга, довга дорога* (у прямому значенні), *довгі скелі, довге село, довгий фронт* (як лінія на карті), *довгий пляж* (смуга)⁵.

Ці два топологічні типи об'єктів мають тісний онтологічний взаємозв'язок, який виявляється в можливості двоякого тлумачення – як «стрижнями», так і «мотузками» – таких об'єктів, як: *вулиця, підвал, шматок* (палиці або мотузки), *міст, водостічна труба, лінія*.

Антонімом *довгий* у прототипових контекстах є *короткий*⁶: *жуванок, спис, черга, аля, дорога, палиця, крила, руки, рукави, вуса, кігті, оповідання*. Він також має багато порівняльного та оцінного компонента: *короткі штани, коротка фігура завгосна, короткі лижі*.

У перській мові близьким відповідником *довгий* є *derāz*. Йому притаманні два типи вживань:

- для опису «стрижнів»: *mile-ye derāz* 'довгий стрижень', *medād-e derāz* 'довгий олівець', *gardan-e derāz* 'довга шия', *sad-e derāz u pahn* 'довга, широка дамба', *bāzu-ye derāz* 'довга рука (від ліктя до плеча)', *kharbuze-ye derāz u bārik* 'довгі, тонкі дині (сорт)', *lule-ye bārik va derāz* 'тонка довга трубка';
- для опису «мотузок»: *tanāb-e derāz* 'довга мотузка', *pāhā-ye derāz* 'довгі ноги', *zolf-e derāz* 'довгі локони (волосся)', *mu-ye derāz* 'довге волосся'.

Синонімом *derāz* у прототипових предметних контекстах в обох уживаннях виступає прикметник *boland*: *dāman-e boland* 'довга спідниця', *jāme-ye boland* 'довгий одяг', *pashmhā-ye boland* 'довга вовна', *daste-ye boland* 'довга ручка (рукоять)', *možegān-e boland* 'довгі вії', *tumār-e boland* 'довгий свиток (довга смуга паперу)'. Хоча, на перший погляд, *derāz* і *boland* у прототипових контекстах вживаються ідентично, все-таки їх варто розмежовувати, пор.: *khushe-ye derāz* 'довге гроно' (а не високе), *sombole-ye derāz* 'довгий колосок' (а не високий), *badan-e derāz* 'довге тіло' (наприклад, у ящірки, а не високе – у людини). Нерідко ці два прикметники вживаються поруч для уникнення повторів, пор.: *pāhā-ye boland va bālhā-ye derāz* 'довгі ноги та крила'. Інакше кажучи, для опису об'єктів прототипово видовжених у вертикальному напрямі віддають перевагу *boland*, пор.: *shākh-e boland* 'довгі (високі) роги', *bini-ye boland* 'довгий ніс' (але, на відміну від *bini-ye derāz*, задертий догори), *bā jomjome-ye boland* 'з довгим черепом' (догори) (зі словникової дефініції слова

⁵ Оскільки *довгі* предмети не є зручними для зберігання та є складними для транспортування, прикметник *довгий* у процесі функціонування набув досить сильного негативного забарвлення, пор.: *довгий, худорлявий Василь; довге лице, довгий ніс* та под.

⁶ Семантичної ознаки «прототипового, або уявного початку та кінця» об'єкта особливо потребує прикметник *короткий*, який часто описує саме не найбільшу протяжність об'єктів (пор.: *короткі шорти*, довжина яких, очевидно, поступається ширині).

орангутанг). Крім цього, на відміну від *derāz, boland* не уживається з «безформними» витягнутими об'єктами, пор.: *lakke-ye derāz* 'довга пляма', *daryā-ye sorkh shākh-e derāz va bāriki az oqyānus-e hend ast* 'Червоне море – це довге та вузьке відгалуження від Індійського океану'. Через це *derāz* має відчутне негативне забарвлення: *ruze-ye derāz* 'довга (витягнута) пика'.

Антонімом *derāz* і *boland* в обох уживаннях виступає прикметник *kutāh*: *neyze-ye kutāh* 'короткий спис', *mi* 'волосся', *shalvār* 'штани', *jāme* 'одяг', *āstin-e kutāh* 'короткий рукав', *qad-e kutāh* 'короткий стан, фігура'.

В азербайджанській мові близьким відповідником *довгий* є *uzun*. Йому також притаманні два типи вживань:

- для опису «стрижнів»: *uzun düz xətt* 'довга пряма лінія', *uzun kələm* 'довгий олівець', *uzun tix* 'довгий цвях';
- для опису «мотузок»: *uzun su borusu* 'довга водостічна труба', *uzun qol* 'довгі руки, довгий рукав', *uzun qıvrımlar* 'довгі локони (волосся)'.

Антонімом *uzun* у прототипових контекстах виступає прикметник *qısa*: *qısa saç* 'коротке волосся'; *qısa küçə* 'коротка вулиця'; *qısa burun* 'короткий ніс'.

Розширені контексти. Серед уживань аналізованих прикметників допустимими є їх сполучення з іменниками на позначення дещо відмінних від предметних явищ. Ці імена не входять до переліку їх прототипових топологічних типів, однак описуються прикметниками розміру завдяки метонімічному переносу⁷. При цьому сполучення прикметників з іменами на позначення непередметних ситуацій відбувається за аналогією з типами їх уживань у предметних контекстах.

У розширених контекстах *довгий* вживається за аналогією з видовженим предметом з актуалізованим часовим компонентом: *довге очікування, довга розповідь, довгі вечори, довга розмова, довгий вступ, довгий звук* (терм.).

Антонімом *довгий* у розширених контекстах виступає прикметник *короткий*: *коротка розповідь, промова, нарада, ніч, короткий день, короткий у них був роман, коротке повідомлення по радіо*. У сполученнях з іменами на позначення об'єктів, що мають у власній семантиці обмеження стосовно невеликої протяжності, вживається префіксальний прикметник *недовгий*: *недовге очікування, недовгий шлях* та под. Іноді *короткий* може не мати антонімічного відповідника з *довгий*: *короткі рухи, команди, коротке дихання* (уривчасте) (книжн.).

У перській мові в рідкісних розширених контекстах *derāz* вживається за аналогією з видовженим предметом з актуалізованим часовим компонентом: *shabhā-ye derāz* 'довгі вечори', *ruzhā* 'дні', *sālhā* 'роки', *rāh-e derāz* 'довга дорога (далека)', *safar-e dur va derāz* 'далека та тривала подорож', *jang-e derāz* 'тривала війна', *sargozasht-e derāz* 'тривала

⁷ Про проблему розрізнення метафори та метонімії, а також про протиставлення понять подібності та суміжності див. у [11, 17; 10, 2–21]. Про зміну актантів при метонімізації і, ширше, як процес метонімізації відбувається на граматиці див. [15]. Про суміжність як найважливіше явище семантичної деривації див. [16, 423].

біографія», *in sargozasht dombāle-ye derāz dārad* 'ця розповідь має довге продовження'. Синонімом *derāz* у розширених контекстах виступає прикметник *boland* з актуалізованим часовим компонентом: *dāstān-e boland* 'довге оповідання', *nafas-e boland* 'довгий видих', *shab-e boland* 'довгий вечір'.

Антонімом *derāz* і *boland* у розширених контекстах є прикметник *kutāh*: *bā kalamāti boride va kutāh* 'говорити уривчасто, короткими словами'; *vākehā-ye kutāh* 'короткі голосні', *sedā-ye kutāh* 'короткий звук', *dāstān-e kutāh* 'коротка розповідь', *jomle* 'речення', *khātere-ye kutāh* 'короткі спогади', *maqāle* 'лист', *sokhan* 'промова', *maks-e kutāh* 'коротка пауза', *nafas-e kutāh* 'коротке, уривчасте дихання', *sof-e kutāh* 'уривчастий, короткий кашель'.

В азербайджанській мові в рідкісних розширених (непредметних та метонімічних) контекстах *uzun* вживається за аналогією до видовженого предмету з актуалізованим часовим компонентом: *uzun gecələr* 'довгі вечори', *uzun söhbət* 'довга розмова', *uzun səyahət* 'довга подорож'.

Антонімом *uzun* у розширених непредметних контекстах є прикметник *qisa*: *qisa məktub* 'короткий лист, коротка записка'; *qisa müddət* 'короткий термін'.

Метафоричні контексти. Особливістю прикметника *довгий* є те, що він не вживається в метафоричних контекстах, за винятком одиничних ідіоматичних вживань: *довга пісня* (ідіом.), *відкладати в довгий ящик* (ідіом.), *довгий язик* (ідіом.). Те саме стосується й антонімічного йому прикметника *короткий*: *короткі руки*, *короткий розум*.

У перській мові категоріальний зсув семантики прикметника *derāz* відбувся в напрямку поглиблення актуалізації його часового та якісного компонентів. У сполученнях *andishe-ye dur va derāz* 'далекі та тривалі думки, мрії', *arezu-ye dur va derāz* 'важко досяжні бажання', *ranj(hā)-e derāz* 'великі (протягом тривалого часу) зусилля', *kār-e derāz* 'довга справа (не одного дня)' усе, що вимагає багато часу, сприймається як складне та важко досяжне. Ці вживання обмежено книжною сферою та спеціальними контекстами, пор.: *zabān-e derāz* 'довгий язик, невихований'. Тому можна стверджувати, що метафоричні значення *derāz*, аналогічно українському *довгий*, не розвинуті. Те саме стосується й антонімічного йому прикметника *kutāh*: *dast-e kutāh* 'короткі руки', *fekr-e kutāh* 'короткий розум', *hemmat-e kutāh* 'недостатні зусилля'.

В азербайджанській мові *uzun* у метафоричних контекстах також не вживається.

Відад'єктивні імена. В українській мові *довжина* вживається лише в прототипових предметних контекстах на позначення «стрижнів» (*довжина олівця*, *довжиною два метри*) та «могузок» (*довжина волосся*, *сорочки*). У спеціальних (термінологічних) контекстах можуть виступати іменники *відстань* (особлива довжина не об'єкта, а між об'єктами) і *дальність* (особлива довжина польоту або дії приладу), а також поодинокі – *довжина: довжина радіохвиль*.

У перській мові два іменники (фонетичні варіанти один одного) *derazā* і *derāzi* також уживаються лише в прототипових предметних контекстах і лише в одиничних випадках у розширених непредметних

контекстах з актуалізованим часовим компонентом: *sokhan be in derāzi* 'промова такої тривалості'.

У спеціальних (термінологічних) контекстах уживаються іменники: *tul (tul-e towj* 'довжина хвилі' (терм.), *tul-e bolandtarin ruz* 'довжина найдовшого дня' (астрон.), *tul-e shenā* 'довжина басейну', *tul-e pārche* 'довжина матерії'); *emtedād (dar emtedād-e khiyābān* 'уздовж вулиці (досл. 'у довжині, протяжності вулиці')', пор. укр. *протяжність*)⁸, а також «дистантний» іменник *bo'd*: *bo'd-e tir* 'дальність пострілу'.

Антонімом *derāzi* є *kutāhi*. Уживання цього іменника в усіх типах контекстів також обмежується книжною сферою: *kutāhi az taraf-e kist?* 'за ким затримка?' (хто не приклав достатньо зусиль?).

В азербайджанській мові відад'єктивні іменники мають дуже обмежене використання (замість них використовуються прикметники), але рідкісні вживання *uzunluq (iç metrik uzunluq* 'триметрова довжина') також обмежені термінологічною та книжною сферами.

Усе сказане можна підсумувати за допомогою схеми 1.

На основі представленої лексико-семантичної типології можна побудувати типологію семантичних переходів лексем на позначення висоти в досліджуваних мовах. Саме поняття семантичного переходу є способом відображення того факту, що два смисли не випадково виражаються в певній мові тим самим словом – чи то синхронно, у формі двох значень полісемічного слова, чи то діахронічно, у формі етапів семантичної еволюції [1, 36]⁹, схема 2.

Висновки та перспективи досліджень. При міжмовному описі досліджуваної групи лексики ми відмовилися від традиційних структурних методик відтворення семантики лексики. Наш опис відповідає трьом важливим критеріям подання матеріалу в сучасних словниках. По-перше, на відміну від традиційної лексикографії, яка орієнтувалася на опис окремого слова як самостійного об'єкта дослідження, на перший план виходить представлення класів слів, об'єднаних за однією або кількома ознаками. По-друге, поруч із поданням змісту смислових та лексичних одиниць мови представлено семантичні зв'язки між ними. По-третє, опис відповідає принципам антропоцентризму, тобто є максимально орієнтованим на зручність сприйняття цього опису, а саме врешті-решт на наївне сприйняття. Інакше кажучи, опис відповідає найважливішій властивості – експліцитності, тобто коли в ньому явно вказано на умови реалізації даної форми (унаочнено те, що об'єднує і що розрізняє мови), коли за певним значенням ми можемо побудувати відповідну йому форму та певній формі приписати її значення (саме це й робить носій мови, коли говорить чи слухає).

⁸ Уживання обох лексем обмежується книжною сферою.

⁹ Неможливо не зауважити дивовижний паралелізм процесів полісемії в неблизькоспоріднених мовах. Наведений матеріал доводить слушність висновків дослідників (див. [1, 37]) про те, що асоціації, які лежать в основі метафор і метонімії, що паралельно виникли в різних мовах, ймовірно, глибоко вкорінені в людському досвіді та здебільшого не залежать від культури чи середовища.

Схема 1

Контексти	«Стрижні»	«Мотузки»
Прототипові (предметні)	<i>довгий олівець / medād-e derāz / uzun kələm</i>	<i>довгі локони (волосся) / zolf-e derāz / uzun qıvrımlar</i>
Розширені (непредметні)	<i>довгі вечору / shabhā-ye derāz / uzun gecələr</i>	
Метафоричні	—	—

Схема 2

	Перська	Українська	Азербайджанська
Семантичні переходи			
ПРОТОТИПОВІ (ПРЕДМЕТНІ) КОНТЕКСТИ			
витагнутий жорсткий об'єкт – витагнутий гнучкий об'єкт	<i>nākhonhā-ye derāz/boland</i> ‘довгі нігті’ → <i>sebil-e derāz/boland</i> ‘довгі вуса’	<i>довгі нігті</i> → <i>довгі вуса</i> <i>довжина нігтів</i> → <i>довжина вусів</i>	<i>uzun dirnaqlar</i> ‘довгі нігті’ → <i>uzun biğ</i> ‘довгі вуса’
РОЗШИРЕНІ (НЕПРЕДМЕТНІ, МЕТОНІМІЧНІ) КОНТЕКСТИ			
витагнутий у просторі об'єкт – видовжений у часі об'єкт	<i>medād-e derāz</i> ‘довгий олівець’ → <i>sokhbat-e derāz</i> ‘довга розмова’	<i>довгий олівець</i> → <i>довга розмова</i> <i>довжина олівця</i> → <i>тривалість розмови</i>	<i>uzun kələm</i> ‘довгий олівець’ → <i>uzun söhbət</i> ‘довга розмова’
МЕТАФОРИЧНІ КОНТЕКСТИ			
—	—	—	—

ЛІТЕРАТУРА

1. Зализняк Анна А. Семантический переход как объект типологии. *Вопросы языкознания*. 2013. № 2. С. 32–51.
2. Кшановський О. Ч. Перська мова у функціонально-типологічному висвітленні. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. 424 с.
3. Кшановський О. Ч. ВЕЛИЧИНА в українській, перській та азербайджанській мовах (міжмовна типологія прямих та переносних уживань у різних контекстах). *Поміж мов і культур : методологічний еkleктизм і міждисциплінарність сучасного мовознавства* : колективна монографія / гол. ред. К. І. Мізін. Переяслав-Хмельницький; Кременчук : Вид. ПП Щербатих О. В., 2017. С. 333–348.
4. Кшановський О. Типологія вживань і семантичних переходів лексем на позначення висоти в українській, перській та азербайджанській мовах. *Проблеми гуманітарних наук* : зб. наук. праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія». 2021. Вип. 45. С. 221–239.
5. Кшановський О. Типологія вживань і семантичних переходів лексем на позначення глибини в українській, перській та азербайджанській мовах. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Журналістика*. 2021. Т. 32 (71), № 4. Ч. 1. С. 299–308.
6. Кшановський О. Ч. Типологія вживань і семантичних переходів лексем на позначення ширини в українській, перській та азербайджанській мовах. *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія : Філологічні науки (мовознавство)* : зб. наук. праць. Дрогобич. 2022. № 17. С. 64–70.
7. Рахилина Е. В. Семантика размера. *Семиотика и информатика*. 1995. Вып. 34. С. 58–81.
8. Рахилина Е. В., Плунгян В. А. О лексико-семантической типологии. *Майсак Т. А., Рахилина Е. В. (ред.). Глаголы движения в воде : лексическая типология*. Москва : Индрик, 2007. С. 9–26.
9. Ченки А. Семантика в когнитивной лингвистике. *Современная американская лингвистика : Фундаментальные направления* / под ред. А. А. Кибрика, И. М. Кобозевой и И. А. Секериной. Изд. 2-е, испр. и доп. Москва : Эдиториал УРСС, 2002. С. 340–369.
10. Barnden John A. Metaphor and metonymy : Making their connections more slippery. *Cognitive Linguistics*. 2010. Vol. 21 / 1. P. 1–34.
11. Evans V., Bergen Benjamin K., Zinken J. The cognitive linguistics enterprise : an overview. *Evans Vyvan, Bergen Benjamin K., Zinken Jörg (eds.). The Cognitive Linguistic Reader*. London : Equinox Publishing, 2007. P. 1–36 (263–266).
12. Fintel K., Matthewson L. Universals in semantics. *The Linguistic Review*. 2008. Vol. 25. P. 139–201.
13. Koptjevskaja-Tamm M., Vanhove M., Koch P. Typological approaches to lexical semantics. *Linguistic Typology*. 2007. Vol. 11. P. 159–185.

14. Lang E., Carstensen K. U., Simmons G. Modelling Spatial Knowledge on a Linguistic Basis. Theory – Prototype – Integration. Berlin, Heidelberg, New York : Springer–Verlag, 1991. 138 p.
15. Mendoza Ibanes Francisco Jose Ruiz de, Hernandez Lorena Perez. Metonymy and the grammar : motivation, constraints and interaction. *Language and Communication*. 2001. Vol. 21. P. 321–357.
16. Rainer F. Semantic change in word formation. *Linguistics*. 2005. Vol. 43 (2). P. 415–441.
17. Talmy L. How language structures space. *Pick H., Acredolo L. (eds.). Spatial orientation : theory, research, and application*. New York : Plenum, 1983. P. 225–282.
18. Zalizniak Anna A. The Catalogue of Semantic Shifts : 20 Years Later. *Russian Journal of Linguistics*. 2018. Vol. 22. № 4. P. 770–787.

REFERENCES

1. Zalizniak, Anna A. (2013). Semanticheskij perekhod kak object tipologii [Semantic shift as an object of typology]. *Voprosy jazykoznanija*, 2, 32–51 [in Russian].
2. Kshanovsky, O. Ch. (2011). Perska mova u funkcionalno-typolohichnomu vysvitleni [The Persian language: Functional-typological approach]. Kyiv: Publishing House Dmytro Buraho [in Ukrainian].
3. Kshanovsky, O. Ch. (2017). VELYCHYNA v ukrajinskij, perskij ta azerbajdzanskij movach (mizmovna typolohija priamykh i perenosnykh znachen) [DIMENSION in Ukrainian, Persian and Azerbaijani (crosslinguistic typology of the direct and figurative meanings)]. *Mizin, K. I. (ed.). Pomiz mov i kultur: metodolohichnyj eklektysm i mizdystyplinarnist suchasnoho movoznavstva*. Perejaslav-Khmelnytskyj; Kremenchuk: Shcherbatiukh O. V., 333–348 [in Ukrainian].
4. Kshanovsky, O. (2021). Typolohiia vzhyvan i semantychnykh perekhodiv leksem na poznachennia VYSOTY v ukrainskii, perskii ta azerbajdzhanskii movakh [Usage and semantic shifts typology of the dimensional words of HEIGHT in Ukrainian, Persian and Azerbaijani]. *Problemy humanitarnykh nauk: zb. nauk. prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia "Filolohiia"*, 45, 221–239 [in Ukrainian].
5. Kshanovsky, O. (2021). Typolohiia vzhyvan i semantychnykh perekhodiv leksem na poznachennia HLYBYNY v ukrainskii, perskii ta azerbajdzhanskii movakh [Usage and semantic shifts typology of the dimensional words of DEPTH in Ukrainian, Persian and Azerbaijani]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Seriia Filolohiia. Zhurnalistyka*, 32 (71) / 4 (1), 299–308 [in Ukrainian].
6. Kshanovsky, O. (2022). Typolohiia vzhyvan i semantychnykh perekhodiv leksem na poznachennia DOVZYNY v ukrainskii, perskii ta azerbajdzhanskii movakh [Usage and semantic shifts typology of the dimensional words of LENGTH in Ukrainian, Persian and Azerbaijani]. *Research Journal of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University. Series: Philological Sciences (Linguistics)*, 17, 64–70 [in Ukrainian].
7. Rachilina, J. V. (1995). Semantika razmiera [Semantics of size]. *Semiotika i informatika*, 34, 58–81 [in Russian].
8. Rachilina, J. V., Plungian, V. A. (2007). O leksiko-semanticheskoi tipologii [On lexical-semantic typology]. *Maj-sak, T. A., Rachilina, J. V. (eds.). Glagoly dvizenija v vodje: lieksicheskaja tipologija*. Moskva: Indrik, 9–26 [in Russian].
9. Chenki, A. (2002). Semantika v kognitivnoj lingvistike [Semantics in cognitive linguistics]. *Kibrik, A. A., Kobozeva, I. M., Sekerina, I. A. Sovremennaja amerikanskaja lingvistika: Fundamentalnyje napravlenija*. Moskva: Editorial URSS, 340–369 [in Russian].
10. Barnden, John A. (2010). Metaphor and metonymy: Making their connections more slippery. *Cognitive Linguistics*, 21 (1), 1–34.
11. Evans, V., Bergen, Benjamin K., Zinken, J. (2007). The cognitive linguistics enterprise: an overview. *Evans Vyvyan, Bergen Benjamin K., Zinken Jörg (eds.). The Cognitive Linguistic Reader*. London: Equinox Publishing, 1–36.
12. Fintel, K., Matthewson, L. (2008). Universals in semantics. *The Linguistic Review*, 25, 139–201.
13. Koptjevskaja-Tamm, M., Vanhove, M., Koch, P. (2007). Typological approaches to lexical semantics. *Linguistic Typology*, 11, 159–185.
14. Lang, E., Carstensen, K. U., Simmons, G. (1991). Modelling Spatial Knowledge on a Linguistic Basis. Theory–Prototype–Integration. Berlin, Heidelberg, New York: Springer–Verlag.
15. Mendoza, Ibanes Francisco Jose Ruiz de, Hernandez, Lorena Perez (2001). Metonymy and the grammar: motivation, constraints and interaction. *Language and Communication*, 21, 321–357.
16. Rainer, F. (2005). Semantic change in word formation. *Linguistics*, 43 (2), 415–441.
17. Talmy, L. (1983). How language structures space. *Pick, H., Acredolo, L. (eds.). Spatial orientation: theory, research, and application*. New York: Plenum, 225–282.
18. Zalizniak Anna A. (2018). The Catalogue of Semantic Shifts: 20 Years Later. *Russian Journal of Linguistics*, 22 (4), 770–787.